

Lunds universitet
Institutionen för kulturvetenskaper
ILHA21:4 Idé och lärdomshistoria
Henrik Schönbeck 770727
Handledare: David Dunér
Seminarium 090116

Reseskildringar från Hallandsåsen 1749-1803

En B-uppsats av Henrik Schönbeck

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	s. 3
1.1 Syfte och frågeställning.....	s. 3
1.2 Margretetorps gästgiveri den 11/1 2009.....	s. 3
1.3 Drottning Kristinas gästgiveriförordning.....	s. 4
1.4 Georg Biurmans itinerarium.....	s. 5
2 Upplysningstiden och upptäcksresorna.....	s. 6
2.1 En ”kronoallmänning” – Carl von Linnés syn på Hallandsåsen.....	s. 6
2.2 Anders Tidströms resa över Hallandsåsen.....	s. 8
2.3 Carl August Ehrensvärd flyttar till Dömestorp.....	s. 10
3 Romantikens natursvärmeri.....	s. 13
3.1 Carl Jonas Linnerhielm – en estetisk resenär.....	s. 13
4 Avslutande diskussion.....	s. 17
5 Litteraturförteckning	s. 17
5.1 Otryckt material.....	s. 17
5.2 Tryckt material.....	s. 17

1 Inledning

Tack vare upptäcksresenärers och äventyrars reseskildringar är det möjligt att få en hum om hur det var att färdas på vägarna över den svårbefarna Hallandsåsen före bilismens och järnvägens era. En reseskildring är i korta drag en litterär beskrivning av en resa och är en litterär genre. Det är intressant att se hur reseskildringarna under sjuttonhundratalets andra hälft genomsyrats av upplysningstidens utilistiska natursyn. Syftet med resan var inte sällan vetenskapligt då resenären skulle dokumentera geografin och vegetationen åt regeringen och Vetenskapsakademien. Reseskildraren måste för avgränsningens skull välja bort eller framhålla information och valet bottnar naturligtvis i reseskildrarens egna erfarenheter eller studieinriktning. Carl von Linné var exempelvis botaniker och lärjungen Anders Tidström mineralog och Carl August Ehrensvärd var en pensionerad militärofficer.

Mot sekelskiftet förändrades reseskildraren språk och närmar sig romantikerns världsbild och natursyn. Den romantiskt sinnade reseskildraren (i denna studie exemplifieras Jonas Carl Linnerhielm) hade ett mer subjektivt förhållningssätt och var inte främmande för att återge den inre upplevelsen av resan.¹ Reseskildringen var inte längre bara en dokumentation. Linnerhielm reste för nöjets skull vilket blev vanligare sjuttonhundratalets slutskede.

1.1 Syfte och frågeställning

I studien har jag, förutom egna empiriska iakttagelser, valt ut fyra reseskildringar från Hallandsåsen mellan åren 1749 och 1806, som jag avser att presentera kronologiskt i en idéhistorisk kontext. Carl von Linnés Skånska resa (1749); Anders Tidströms *Resa i Halland, Skåne och Blekinge* (1757); Carl August Ehrensvärds brev till hustrun Kickan 1798 och två av Jonas Carl Linnerhelms klassiska verk: *Bref under resor i Sverige* (1797) och *Bref under nya resor i Sverige* (1806).

1.2 Margretetorps gästgiveri den 11/1 2009

Söndagen den elfte januari färdas jag med bil från Laholm, söderut via Skottorp. Jag passerar gränsen mellan Halland och Skåne när jag kör över Stensån-bron. Några kilometer ut på Skummeslövsslätten, till vänster (öster) om mig, finns Dömostorps

¹ Jakob Christensson, *Konsten att resa – essäer om lärda svenska resenärer*, Malmö, 2001, s. 28 f

herrgård (en gång reseskildraren Carl August Ehrens värds bostad). Framför mig (i söder) syns den majestätiska Hallandsåsen. Jag svänger höger (västerut) mot Östra Karup och vidare in i byn där jag svänger vänster (söder) in på ”Postridarens väg” som går förbi lanthandeln och vidare uppför åsens norra rygg. Det var uppför och nedför denna uppförsbacke som man färdades på förr. Eftersom mitt syfte är att i egenskap av student och uppsatsförfattare, berika studien med empiriska iakttagelser kör jag sakta för att inte missa eventuella kulturhistoriska värden.

”Postridarens väg” löper ut ett stycke på 1701 (som löper parallellt med nya E6 vars uppförsbacke är ett av Sveriges brantaste motorvägsavsnitt). En bit uppför backen svänger jag höger (väster) in på ”Gamla Riksvägen” – en mindre asfalterad väg. Det var barmark i Östra Karup. Här uppe råder det stundom vinterväglag och vinterdäcken kommer väl till pass. Till vänster om mig upptäcker jag en milsten från år 1666 och inser att detta var en trafikerad färdled redan då.

Jag föreställer mig hur det kan ha varit att färdas längs denna väg med häst och vagn. Vägen kunde säkerligen blivit svårframkomlig i samband med regn eller blötsnö. Om de smala vagnhjulen sjönk ner i det mjuka underlaget skulle de orsaka djupa hjulspår i vägen samtidigt som hästrampen gjort spår i mitten av banan. År 1741 stadgades körtiden för en gästgivareskjuts till en timme per mil, vilket är en hastighet på 10 km i timmen.²

Uppe på toppen byter vägen åter namn till ”Postridarens väg”. Efter några kilometers nedförslutning är jag framme i Margretetorp, söder om Hallandsåsen. Jag svänger ut på väg 1701 som här heter ”Dilligensvägen” och svänger vidare in på den stora parkeringen vid gästgiveriet, som idag bedriver hotell- och restaurangverksamhet. I receptionen läser jag i en broschyr att gästgiverigården har anor från 1300-talet och har sen dess haft funktion som en viloplats för resenärer som antingen ”inför eller efter den förr så vådliga färden över åsen. Man ville samla mod och kraft eller vila ut efter sina strapatser.”³

1.3 Drottning Kristinas gästgiveriförordning

Man får inte glömma hur viktigt det var att det verkligen fanns gästgiverier som försåg resenärerna med mat, dryck och logi; samt skjutsstationer för den som inte

² Kristina Söderpalm, ”Milstolparna och skjutsarna”, red. Bertil Heddelin, *Vägar – dåtid, nutid, framtid*, Stockholm och Borlänge, 1991, s. 116

³ http://www.margretetorp.se_090112

åkta med egna hästar. För att servicen skulle fungera krävdes en landstäckande organisation. För att organisationen skulle fungera krävdes tydliga lagar. Och för att lagar skulle följas krävdes straff för den som inte löd.

Naturligtvis fick gästgivaren ekonomisk ersättning för sin gästvänlighet även om det inte alltid var lägligt att avbryta vanliga sysslor för att passa upp resenären med logi eller förse vederbörande med hästar som gästgivaren hålla med enligt Drottning Kristinas förordning om gästgiveriorganisation och skjutsstadga från den förste oktober 1647.⁴

Det var viktigt att resenären, som uteslutande var av bättre familj, och inte sällan på uppdrag av hovet eller ständerna, skulle passas upp av värden. Drottning Kristinas gästgiveriförordning bestod, med vissa korrigeringar, sjuttonhundratalet ut och vidare in i artonhundratalet till järnvägens och västkustbanans uppkomst.

1.4 Georg Biurmans itinerarium

Förutom milstenar och upplysningar om avstånd till nästa gästgiveri fordras nån form av hjälpmedel i form av en karta eller annan litterär upplysning om vägarna. Populär blev sedermera ingenjören vid Lantmäteriet; Georg Biurmans (1700-55) itinerarium; som trycktes för första gången år 1743: *Vägvisare til och ifrån alla städer och namnkunniga orter uti Svea- och Göta-riken samt stor-förstendömet Finland*. Biurman kartlade rikets gästgiverier och viktiga milstolpar, samt avståndsuppgifter dem emellan. Boken ska ha utgivits i nya upplagor 1757, 1768 och 1776.⁵

Den mindre väg jag nyss färdats på var under 1700-talet riksvägen mellan Oslo och Köpenhamn, Göteborg och Malmö, eller sträckan mellan Karup och Margretetorp för att vara precis.⁶ Enligt Biurmans beräkning var avståndet mellan Ängelholm och Laholm tre mil; mellan Ängelholm och Margretetorp en mil; Margretetorp och Karup (nuvarande Östra Karup) en mil; och mellan Karup och

⁴ Enligt Drottning Kristinas förordning från den förste oktober 1647 efterlystes en gästgiveriorganisation som innebar att ett gästgiveri skulle finnas vi varannan mil längs de större färdlederna. Ansvaret förlades till varje landskaps landshövding som vidarebefordrade det till traktens bönder som fick upprätta ett gästgiveri i sitt hem. Gästgiveriet skulle därtill tillhandahålla skjutsning så att en resenär kunde åka från station till station, dvs från gästgiveri till gästgiveri. På varje gästgiveri fanns en tryckt vägledning och avstånd till nästa gästgiveri samt skjutsstation. De allmänna landsvägarna skulle förses med milstolpar vid varje mil. En milstolpe var ett vägmärke av sten eller järn. En mil räknades till sex tusen famnar. Kongl. Maj:ts Krögare och Gästgiveriordning, 1 oktober, 1647

⁵ Georg Biurman, *Vägvisare til och ifrån alla städer och namnkunniga orter uti Svea- och Göta-riken samt stor-förstendömet Finland* (1776) Faksimilupplaga, Stockholm, 1973, Förordets första sida.

⁶ Ibid. s. 99

Laholm en mil.⁷ Och om en häst med vagn går framåt i en hastighet av sju kilometer i timmen borde det ta, högt räknat, ungefär en och en halv timme att färdas en mil.

I Biurmans itinerarium fanns inga varningar eller anmärkningar om att sträckan mellan Östra Karup och Margretetorp på något sätt skulle vara besvärligare och ta längre tid än andra sträckor.

2 Upplysningstiden och upptäcksresorna

Tiden från 1730 till 80-talet var en storhetstid för den svenska naturvetenskapen. Det var i Upplysningens tidevarv, en tid av tilltro till empirisk vetenskap, förnuft, utilism och ekonomiskt nyttotänkande. Vetenskapsmannens uppgift var att behärska naturen genom att få kunskaper om den via empiriska studier. Efter ett engelskt upplysningsideal uppfördes en Vetenskapsakademi i Stockholm 1739.⁸ Under denna period hade Ständerna makten och kungens position var i skymundan.⁹ Hattpartiet satt i regeringen från 1738 till 1762, som med merkantilism¹⁰, manufaktur¹¹, samt en aggressiv utrikespolitik hade ambitioner att utveckla Sverige till ett modernt industriland.

I själva verket var Sverige i hög utsträckning ett jordbruksland med låg nativitet, trots detta höll landets satsning på naturvetenskap en hög internationell klass. I högre utsträckning finansierades vetenskapsmäns upptäcksresor med syftet att finna naturtillgångar som kunde rädda riket från onödiga import.

2.1 En "kronoallmanning" – Carl von Linnés syn på Hallandsåsen

En av de mest kända svenska reseskildrarna från 1700-talet var naturforskaren Carl von Linné (1707-78). Än idag är hans så kallade "landskapsresor" populära, inte minst anteckningarna från den resa han gjorde till Lappland 1732, där han på uppdrag av Vetenskaps societeten (en föregångare till Vetenskapsakademien) i Uppsala, ridit omkring till häst under fem månader. Boken publicerades först under 1800-talet och

⁷ Ibid.

⁸ Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria – Bildning och vetenskap under tusen år del I 1000-1809*, Natur och kultur, Stockholm, 2004, s. 225

⁹ Enligt den reglerade riksdagsförordningen från 1723 skulle kungen styra landet, "men alla viktiga frågor skulle avgöras i rådet, där han endast hade två röster. Vid lika röstetal skulle kungen ha utslagsröst." Stig Hadenius, *Riksdagen – en svensk historia*, Arlöf, 1994, s. 80

¹⁰ Merkantilism är en ekonomisk åskådning vars nations målsättning är att via naturtillgångar, skapa en positiv handelsbalans

¹¹ Masstillverkning av en produkt som kunde vara industriell. En föregångare till dagens fabriker.

blev genast populär i alla samhällslager. Han var en av dem som grundade Vetenskapsakademien och 1741 blev han professor i medicin i Uppsala.

Sommaren 1749 (från 17 maj till 2 augusti 1749) reste han omkring på Skånes vägar i en droska med sufflett, ”stor nog för honom själv och hans resällskap plus alla hans tillhörigheter”¹², ett omfattande bagage med kläder för hundra dagar. Han levde flott och blev väl bemött av grevar och baroner. Det hände att han erbjöds att övernatta i slott och prästgårdar.

De dagboksanteckningar som Linné, tillsammans med sin sekreterare (en tjugooårig student från Dalsland) Olof Söderberg förde samlades i boken: *Skånska resa på höga överhetens befallning förrättad år 1749 med rön och anmärkningar uti ekonomien, naturalier, antikviteter, seder, levnadssätt – med tillhörige figurer* som blev tryckt 1751 i den tyska frakturstilen. Linné var ännu en gång ute på ett uppdrag av regeringen, denna gång för att inventera den skånska myllan och dess växt- och djurliv samt leta efter naturtillgångar som kunde främja rikets ekonomiska utveckling.

I föreskriften vänder sig Linné traditionsenigt till sin uppdragsgivare greve Clas Ekeblad och hyllar denne till skyarna.

HÖGVÄLBORNE GREVE
HERR CLAS EKEBLAD
KONGL. MAJ:TS HÖGSTBETRODDE MAN
OCH SVEA RIKES RÅD
KANSLIRÅD
RIDDARE OCH KOMMENDÖR AV
KONGL. MAJ: TS ORDEN¹³

På nästa sida hyllar han Gud och undertecknar sig som ”Allerödmjukaste Tjenare”.¹⁴ Linné beskrev landskapets norra områden överlag som bergiga och backiga. Hallandsåsen beskrivs kort:

Norra åsen eller Hallandsåsen är en hög, lång och skogfull bergssträcka, som ifrån Västerhavet stryker åt öster, åtskiljandes Halland och Skåne men vid småländska

¹² Frängsmyr, s. 209

¹³ Linné, Carl von, red. John Kroon, *Carl Linnei skånska resa : på höga överhetens befallning förrättad år 1749 : med rön och anmärkningar uti ekonomien, naturalier, antikviteter, seder, levnadssätt : med tillhörige figurer*, (1751), Faksimilupplaga, Malmö, 1940, s.1

¹⁴ Ibid. s. 2

gränsen tyckes fördelas i många små åsar och backar.¹⁵

I kapitlet ”Rössjöholm”, den artonde juli (Julius 18) närmre bestämt, närmade han sig Hallandsåsen fysiskt. Men av praktiska skäl stannade han kvar hos landshövding Silfversköld på Rössjöholms sätesgård som ligger utmed Rössjön strax söder om åsryggen, ”2 kvart ifrån halländska gränsen”.¹⁶

Istället för att åka uppför åsen nämns Hallandsåsen kort som en ”kronoallmänning”, som relativt ointressant.

Hallandsåsen är en Cronoallmänning, som begynnes I. mil norr om Ängelholm och bestått av ek och bok.¹⁷

Var Linné för bekväm då han undvek åsens höjder? Linné var ingen romantiker utan helt och hållet en utilist som undvek onödiga sidospår och äventyr. Den botaniska och zoologiska inventeringen fortlöpte i trakter där det fanns förhoppning om att finna naturtillgångar.

2.2 Anders Tidströms resa över Hallandsåsen

Linnés lärjunge vid Uppsala universitet, mineralogen och kemisten Anders Tidström (1723-79) fick 1756 i uppdrag av Vetenskapsakademien att komplettera Linnés resa.

1891 utgav historikern och lundaprofessorn Martin Weibull (1835-1902) tillsammans med De Skånska landskapens historiska och arkeologiska förening en gammal handskriftsamling (*And. Tidström, Resa till Skåne 1756*). Originalet som bevarats i Uppsala universitetsbibliotek innehåller 257 handskrivna sidor, varav 130 av dessa blad ägnas Halland, Skåne och Blekinge.¹⁸

Också Tidström reste under det ”ljusa” sommarhalvåret, men till häst utan vagn. Han red en annan väg än den Linné gjorde under sin Skåneresa. I resedagboken skrev Tidström att han lämnade Göteborg den 21 juli och färden gick söderut längs Hallandskusten och in i Skåne vid Karup och vidare över Hallandsåsen. Därefter rundas Skånes kust och vidare in i Blekinge och slutmålet Hagabäck dit han anlände den 9 september.

¹⁵ Ibid. s. IV

¹⁶ Ibid. s. 352

¹⁷ Ibid. s. 356

¹⁸ Anders Tidström, red Martin Wiebull, *Resa i Halland, Skåne och Blekinge*, E Malmströms boktryckeri, Lund, (1757) 1891, s. 1

Den 26 juli lämnas Laholm och färden söderut mot Karup, som beräknas vara 5/4 mil avrundat till en mil. Skummeslövs kyrka sågs på höger sida och gränsen till Skåne och Hallandsåsen närmas.

Gästgivaret nära Skummeslöv hade för närvarande inga hästar tillgängliga och därför blev det ett oväntat avbrott i resan. Tidström tvingades stanna i gästgiveriet tills dagen därpå.

Vi måste ha tålmod att vänta mest genom hela Halland på hästar af orsak, att här är ingen hållskjuts på gästgivarregårdarne. Gästgifvaren, som nu hade sitt folk att bärga in höet, måste därför gå sjelf till Skummeslöv och skaffa oss hästar.¹⁹

Det kunde ha varit det gästgiveri som låg vid Stensån och som enligt Jan Moen i boken *Bjärebygd – Båstad kommuns historia* (1985) kallar ”Pråmhuset”. Då bron över Stensån åtskilliga gånger förstörts försågs passagen med en pråm, eller färja som kunde bära över en drosktransport.²⁰ Uppenbarligen ska där ha funnits en lokal i närheten av pråmen som titulerats Pråmhuset som ska ha fungerat som ett gästgiveri. Avståndet mellan Pråmhuset och Margretetorp var ungefär två mil, vilket var ett godkänt avstånd mellan två gästgiverier.

Anders Tidström frågade värden om denne visste något om möjlighet till logi uppe på Hallandsåsen, utanför gästgiveriväsendets organisation, innan Margretetorp.

Jag efterfrågade hos gästgifvaren efter några rum i Hallandsås i sjelfva berget, hvarom jag antingen hört berättas tillföre eller läst i bok, men mins inte hvar. Gästgifvaren var villig, och viste mig, gjorde ock sjelf följe ut utmed Hallandsås efter nästan 1/4 mil eller hälften öfver Karpa vång - gärde kallas här vång.²¹

Värden följde Tidström två och en halv kilometer över slätten. Tidström finner en ört som lokalt kallas ”Skummeslöfsörten”, vilken han benämner som ”Chrysanthemum”.²² Före skymningen återvände de till gästgiveriet i Skummeslöv.

Nästa dag, den tjugosjunde juli, hade gästgiveriet hunnit skaffa fram hästar och resan kan fortsätta söderut, över Hallandsåsen. Åsens norra rygg vid Karup

¹⁹ Ibid. s. 15

²⁰ Jan Moen, *Bjärebygd – Båstad kommuns historia*, Borås, 1985, s. 118

²¹ Tidström, s. 15

²² Ibid. s. 15 f

(nuvarande Östra Karup) kallades för ”Klacken” och det var inte fel att likna åsen vid en damsko då norra branten hade samma form som den närmast rätvinkliga klacken.

KARUP. Vi kommo äntligen till stället der hålet var som kallades Klacken och låg i sidan eller afslutningen på Hallands ås. Tvenne stora stenar lågo jemt skilda från hvarandra, att man kunde gå in emellan dem och en.²³

Här berättade Tidström om de Bergstroll som enligt äldre folksägner hade för ovana att råna resenärer på provianten.²⁴

Bergtrollen hafva haft med forna åboarne i Grimelund den bekantskap, att de gått dit till dem och länt hvad de vid tillfälle behöft.²⁵

Den ”5/4 mil” långa vägen över Hallandsåsen skildras i korta drag. Tidström ondgör sig inte över terrängen och har heller ingen negativ invändning om att vägen på något vis skulle vara svårbefaren. Istället observerade han, i egenskap av vetenskapsman, den omgivande naturen och fann att åsens vegetation var varierande – allt från bokskog, granskog (ibland planterad) till ljunghed och enefälad.

Midt i backen på Hallandsås förekom en vacker bokskog, men ofvan uppå var Hallandsås slät med ljung och enebuskar och *Juncus capitulo laterali*, tills vi kommo till gränsskillnaden emellan Halland och Skåne.²⁶

”Gränsemärket” som var den ursprungliga gränsen mellan Halland och Skåne beskrevs som en ”upprest träpåle på högra sidan midt emot milstolpen på venstra sidan om vägen”.²⁷

Den branta vägen ner gick längs ”Martorpeleen” (Martorpebacken) och vidare till Margretetorps ”gästgifvaregård”.²⁸

2.3 Carl August Ehrensvärd flyttar till Dömestorps gods

²³ Ibid. s. 16

²⁴ Året därpå 1757, rånas ett norskt postbud uppe på åsen. Han kom från Själland och färdades landvägen genom Skåne och Halland till Norge.

²⁵ Tidström s. 16

²⁶ Ibid. s. 19

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

I samband med Gustav III:s (1746-1792) militärkupp och maktövertagande 1772 inleddes en ny epok i den svenska historien – den Gustavianska tiden, som varade fram till sonen Gustav IV:s avsättning år 1809. 1794 avslutade Sveaborgfödde generalamiralen och berömde konstnären Carl August Ehrensvärd (1745-1800) karriären som sjöamiral för att ägna sig åt konst samt resa till Skåne. 1795, reste Ehrensvärd i sin wienare²⁹ från Stockholm till svärmor grevinna Sparre i Tosterup, utanför Ystad, där han, hustrun och deras nyfödde bodde i drygt ett år.

De bevarade reseanteckningarna från skåneresan 1795 samlades i *Fem dagars resa i Skåne, för att se, och hämta rörelse – och förargelse*, publicerad 1871 av den ovan nämnde Martin Weibull i skriften *Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning*.³⁰ Resan till Skåne gick inte över Hallandsåsen, istället över västra Blekinge.

Ehrensvärds hade också, som Algot Wein skrev i efterskriften, ett uppdrag av regeringen att ”upphjälpa jordbruket genom att införa vetenskap i lantskötseln”.³¹ Då regeringen var upplyst var landet lyckligt, menade Ehrensvärd.³²

Ehrensvärd betraktade Skånes centrala regioner som en förening mellan Småland och Italien, då Italien var idealet.³³ Skåne liknade Italien mer än något annat landskap i Sverige, men kvalitén på vägarna kunde, enligt Ehrensvärd, varit bättre.

[Å]terkommen för 15 år sedan från Italien nu på en sandig Landsväg, Sjuk, i fult väder, efter två Skinkmärrar; och med fullkomlig afsmak för mitt fädernesland, dess Latitud och dess mörker.³⁴

Han gjorde dessutom, på eget bevåg, antropologiska och folkpsykologiska studier och försökte beskriva det skånska säregna lynnet. Han var överens med Charles Louis de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu (1689-1755), då han i sin klimatlära, hävdade att geografin och klimatet hade en avgörande betydelse för

²⁹ En tvåaxlad vagn där han kunde ligga rak lång i under resan. Ove Torgny, red. Helmer Lång, ”Legendariska vägar över Hallandsås till Skåne”, *Skånska vägar och avvägar*, Wiken, 1992, s. 44

³⁰ Carl August Ehrensvärd, red. Algot Wein, *Fem dagars resa i Skåne, för att se, och hämta rörelse – och förargelse* (1795), Lund 1959, s. 46

³¹ Ibid. s. 41

³² ”Regeringen blir upplyst och Sveriget lyckligt”. Ibid. s.38

³³ ”Skåne är en sammansättning af Småln och Italien. Liksom vår klädedrägt af ett bart hufvud med en stor vargskinnspälls” Ehrensvärd, 1959, s. 22

³⁴ Ibid. 1959, s. 44

människans temperament och lynne. Men då Montesquieus betraktat det kalla nordiska klimatet som föredömligt var Ehrensvärd mer exotisk i sin syn på exempelvis konst. Efter att själv varit i Italien och imponerats av mångfalden av italienska konstverk, hävdade han i boken *Resa til Italien* (1786) att det varma medelhavsklimatet förlöste konstnärens kreativa impulser medan det kalla nordiska förlamade konstnärliga begåvningar.

På sin ålders höst hade Ehrensvärd funnit sitt exotiska smultrunställe intill Hallandsåsen. En plats som påminde mycket om Italien. I Hallandsåsens vegetation såg han, som Ragnar Josephson underströk i biografen *Carl August Ehrensvärd* (1963), en skymt av Italien.

Det landskap, som han tidigt utvalde som det skönaste, var Hallandsåsen med dess välvda höjdform och sydländska växtlighet.³⁵

Året därpå flyttade familjen till det tidigare omtalade Dömostorps gods i södra Halland, i närheten av Hallandsåsens norra åsrygg vid Stensån.

Ehrensvärd var dessutom en skicklig tecknare och många av de brev han skrev försågs inte sällan med teckningar. Breven till hustrun samlades av Holger Frykenstedt i boken *Brev till Kickan* (1971). I ett av breven som finns samlade i brevsamlingen till hustrun ”Kickan” f. Sparre 1798 skissade han det suggestiva bergiga skogslandskapet. Teckningen (se omslagsbild) vars original finns bevarad på RiksArkivet i Stockholm, titulerades ”Hallandsåsen”. Ned till skrev han:

En bit av vår ås. Hvad den är vacker.³⁶

I Skåneresan förhöll han sig inom det utilistiska motivets ramar som var karakteristiskt för upplysningstänkandet, förnuftet, framsteget och en rationell vetenskapstro. Detta trots att Ehrensvärd aldrig var någon vetenskapsman.

Många av breven från seklets sista år skrevs från Dömostorp, alltså från Hallandsåsen och kunde emellertid likna en reseskildring. I breven skymtade stundom en alltmer romantisk sinnad Ehrensvärd.

³⁵ Ragnar Josephson, *Carl August Ehrensvärd*, Norstedt & söner, Stockholm, 1963, s 285

³⁶ Carl August Ehrensvärd, red. Holger Frykenstedt, *Brev till Kickan*, P.A Nordstedts & söners förlag, Stockholm, 1971, s. 95

3 Romantikens natursvärmeri

Sedermera kom Förromantiken som en revolt mot upplysningens ”mekaniska och materialistiska natursyn”.³⁷ Under romantikens tidvarv förändrades natursynen så till vida att man såg den "vilda" naturen (inte minst den bergiga terrängen) som estetisk tilltalande. Istället för dagen och ljuset ökade intresset för natten, månskenet och det sublimes kategori – något som inom estetiken i samma stund är skrämmande och roande – som den brittiske filosofen Edmund Burke (1729- 97) beskrev i skriften *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757).

Han ansåg att vår upplevelse av skönhet består i det sätt på vilket fantasin engageras av oklarheter och antydningar hellre än av intellektuell klarhet, och, beträffande det sublimes, av en behaglig form av okunnighet och skräck.³⁸

Under romantiken var inte objektiva fakta längre inte alltid det primära. En högre sanning kunde exempelvis finnas i konsten.

3.1 Jonas Carl Linnerhielm – en estetisk resenär

En fjärde reseskildrare som färdades över Hallandsåsen var ämbetsmannen Jonas Carl Linnerhielm (1758-1829) som utmärkte sig från de tre övriga då han var helt och hållet en romantiker i både språk och natursyn. Språket var lyriskt och natursynen var natursvärmens. Emellanåt kunde det bli något klicherat. I brevsamlingarna: *Bref under resor i Sverige* (1797) och *Bref under nya resor i Sverige* (1806) färdades han över åsen.

Linnerhielm var en nöjesresenär, en ”skrivande turist”, eller en ”estetisk resenär”, vars lynne är helt och hållet en romantikers. Då Linné, Tidström och i viss mån Ehrensvärd haft i uppdrag att ge rapporter och upplysning som kunde leda till en förbättring av landets ekonomi reste Linnerhielm på eget bevåg, åtminstone inledningsvis. I företalet till första brevsamlingen vänder han sig till läsaren.

Jag har rest för att se mitt Fädernesland: se det; icke forska; och jag har skrivit hvad jag

³⁷ Svante Nordin, *Filosofins historia – det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, (1995) Studentlitteratur, Lund, 2003, s. 412

³⁸ Artikelförfattare: Göran Hermerén: ”Burke, Edmund”, *Nationalencyklopedin*, Tredje bandet, Höganäs, 1990, s. 443

sett. Föga annat har här influtit; och blir jag nog lycklig att väcka någons uppmärksamhet på de vackra och pittoreska Belägenheter detta land i ständig växling framställer, är mitt syftemål uppfyllt.³⁹

Istället för att göra som Linné och sjunga de besuttnas lov, hyllade Linnerhielm folket och inte minst fäderneslandet. Brevet skrivs till vänner och bekanta.⁴⁰

Vänskapen och Kärleken voro Folkets starka och lifliga känslor, och Naturen rik på omväxlande färging. Men först sednare Tidevarf hafva börjat värdera denna, gagna dess behag och njuta dess ljuflighet: och ännu hafva få meddelt fina reflectioner vid åskådandet af Landets åtskilliga belägenheter.⁴¹

Romantikens primitivistiska och panteistiska natursvärmeri hamnade emellertid patriotismen nära. Det fanns en högstämndhet i hans sätt att beskriva det folkliga och det ursprungliga.

Strukturen i Linnerhielms resor tycks vara spontana och exakta datumangivelser fanns inte. Från Stockholm den 16 augusti 1796 skrev han i efterhand att han varit söderöver och bland annat rest över Hallandsåsen. Sextonde brevet tituleras ”Resa från Wexjö till Helsingborg och därifrån till Jönköping”.

Resan utgick från Växjö via Laholm och Helsingborg för att sedermera resa tillbaka till Småland och Jönköping.

Efter att ha ondgjort sig över den karga och steniga vegetationen i östra Halland blev han lyrisk då han såg över Skummeslövsslätten med den majestätiska Hallandsåsen framför sig.⁴²

Från Laholm börja fälten blifva hyggligare. Träd omgifva Gårdarne. Den för fin vackerhet bekanta Hallands ås fick jag ej nog väl fe, emedan natten redan inbrutit. Ett klart månsken sökte dock gifva ljufligt, fast ofullkomligt behag.⁴³

Han delade romantikens intresse för det sublima, natten och månskenet. Landskapet målas upp med en exotisk prägel. Om han övernattar på Karups gästgiveri, eller inte,

³⁹ *Bref under resor i Sverige (1797)* Malmö, 1985 s. IVf

⁴⁰ *Ibid.* s. IV

⁴¹ *Ibid.*

⁴² ”Ju närmre man kommer Halland, desto fulare och ofruktbarare blifva fälten. Här synes ofta intet annat än Ljunghedar och Klippor. Vägarne svarade ock deremot; fulla af sten och djupa hålor. Vindernes ras är på desse slättmarker förfärligt.” *Ibid.* s. 171

⁴³ *Ibid.* s. 172

framgår ej. Jag uppfattar det som att han bestiger åsen under natten, vilket kan ha sin grund i att han var sent ute.

Man far merendels emellan och på ansenliga höjder, prydd af resliga Bokskogar med utsigt åt hafvet och stranden; och stundom åtföljes man af en täck porlande bäck, som nu glindrade i månskenet, där det spelte igenom Bokarnes mörka skuggor.⁴⁴

Han var framme i Ängelholm först följande morgon.⁴⁵

Margretetorps gästgiveri nämns aldrig i detta brev. Varför Margretetorp inte nämns kan bero på två saker: Antingen passerade han det tidigt i gryningen, eller så sov han över där utan att anteckna detta. Om han lämnade Karup sent på kvällen borde han (om han inte åkt vilse) ha hamnat i Margretetorp två, tre timmar senare. Om så var fallet kunde det bero på hans romantiska lynne. Naturen, natten och månskenet platsade i det lyriska språket på ett bättre sätt än ett gästgiveri med dess bekvämligheter skulle göra.

Nästa brevsamling: *Bref under nya resor i Sverige, som publicerades 1806*, då Linnerhielm nyligen blivit utnämnd till riksheraldiker av hovet vilket läses på föreskriften där det stod: ”af Jon. Carl Linnerhielm Kongl. Sekreterare”.

I ”Sjunde brevet” som skrevs i Falkenberg den 4 september 1803 ägnas några meningar åt Margretetorps gästgiveri.

Resan avgick från Kullen via Vegeholm mot Margretetorp och åsen.

När förenämnde skog upphör, synas odlade marker; men de försvinna åter för facader, hvilka likväl stundom prydas af strödda trän eller små lundar. Sådan är marken till Margretetorps gästgifvaregård, der trän ge behag åt de kullar, som nu börja mot Hallands Ås.⁴⁶

Han bryr sig inte om att beskriva gästgiveriets utbud utan förhåller sig till den omgivande naturen. Det kan vara så enkelt att han aldrig steg in i byggnaden.

Ett litet stycke härifrån begynner man uppstiga för stora höjder, dem yxan i de sednare åren förskräckligen härjat.⁴⁷

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ ”Ganska tidigt följande morgonen hann jag till Engelholm”. Ibid.

⁴⁶ Jonas Carl Linnerhielm, *Bref under nya resor i Sverige*, (1806) Facsimileutgåva, Malmö, 1985 s. 67

⁴⁷ Ibid.

Linnerhielm förskräcks över kalhyggerna efter människornas alltför omfattande trädfällningar.

Blott här och der äro Bokar kvarstående, högtidligt sorgliga minnesmärken af den öfvergångna förödelser. Mellan dem äges vidsträckt utsigt för den som far söder-ut. Vi njöto den med tillbakaväckta fält och kar.⁴⁸

Linnerhielm beskrev träden som besjälade och sorgsna över att skogen blivit illa behandlad. Däremot blev han lyrisk över utsikten. Denna vy missade han förmodligen under resan sex år tidigare då han åkte över åsen i mörker.

Vidare beskrev han ”Kulla bergen” borta i väster som en ”fjällrygg”.⁴⁹

Från en af dessa höjder sågs i synnerhet en pittoresk vue: alldeles en Johan Boths eller kanske hellre en Pynackers tafla. Under och emellan höga trän stod ett lågt hus nästan i förgrunden. Till höger voro stigande höjder: till venster i mellangrunden en lurfvig sluttning ifrån tvenne håll, i hvars djup framqvillrade en bäck. Längre bort syntes vida, nästan omätliga fält, och i denna rymd den större sjövik, samt bakom densamma nyssnämde långa och höga fjällrygg, som slutar sig i öppna Oceanen.⁵⁰

Han trivdes i den vilda naturen, i den bergiga terrängen, ja, i det sublimas kategori. Naturen och skogen var besjälad och besatt en makt som stod över människan. Landskapet känns drömligt och nästintill skräckinjagande. Jag som läsare känner mig oberörd av detta hot och upplever därför ingen fruktan utan i stället ett ointresserat välbehag.

På egentliga höjden eller åsen var skogen hög, tät och stolt. Bokarne visade sig der i sin fägring.⁵¹

Resan fortsätter nedför den branta backen ner till Karups och vidare till gästgiveriet där han sover över. Nästa dag fortsatte färden norrut genom det halländska landskapet, över landskapsgränsen vid Stensånsbron, mot Skottorp och Laholm.

⁴⁸ Ibid. s. 67 f

⁴⁹ Ibid. s. 68

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

4 Avslutande diskussionen

En reseskildring kan aldrig bli helt fullkomlig på information. Denna studie har på grund av reseskildrarnas prioriteringar fokuserats på reseskildrarnas syn på Hallandsåsen; eller upplevelsen av resan över Hallandsåsen. Mig veterligen var det ingen som klagade över backarna, bortsett från Linnés val att stanna nedanför.

Anmärkningsvärt var att studiens resenärer reste under sommarhalvåret då vägunderlaget förmodligen var bra, åtminstone på denna sträcka. Hur det hade sett ut under en annan årstid kan jag bara spekulera i, vilket jag också gjorde på sidan 3 i avsnittet: ”1.1 Margretetorps gästgiveri den 11/1 2009”.

Att orientera sig i okända trakter kunde vara problematiskt utan vägvisare och karta. Jag förmodar att Georg Biurmans interarium var ett ovärderligt hjälpmedel för uppsatsens reseskildrare. Resenären kunde enkelt få del av uppgifter om hur långt vederbörande färdats och hur långt det var kvar till närmaste gästgiveri och skjutsstation samt hur många dygnsetapper som återstod till slutdestinationen. Milstolparna längs vägen hjälpte resenären ytterligare att orientera sig.

Innan jag påbörjade detta uppsatsprojekt visste jag inte att jag skulle upptäcka karakteristiska skillnader mellan upplysningstidens och romantikens reseskildrare i framför allt deras natursyn. Som jag skrev inledningsvis upphörde Naturvetenskapens storhetstid i Sverige under 1780-talet och hur stor inverkan Gustav III hade i denna stagnation tänker jag inte spekulera i. Faktum är att under detta decennium ägde en vändning rum som banade vägen för metafysik och idealism. Den nya anda fångades av den romantiske reseskildraren Linnerhielm då han i egenskap av estetisk resenär beskrev en subjektiv upplevelse av sin resa.

5 Litteraturförteckning

5.1 Otryckt material

Margretetorps gästgiveri Hemsida: <http://www.margretetorp.se> 090112

5.2 Tryckt material

Biurman, Georg, *Vägvisare til och ifrån alla städer och namnkunniga orter uti Svea- och Göta-riken samt stor-förstendömet Finland* (1776), Faksimilupplaga,

Stockholm, 1973

Christensson, Jacob, *Konsten att resa – essäer om lärda svenska resenärer*, Malmö, 2001,

Ehrensvärd, Carl August, red. Algot Wein, *Fem dagars resa i Skåne, för att se, och hämta rörelse – och förargelse* (1795) Lund, 1959

Ehrensvärd, Carl August, red. Holger Frykenstedt, *Brev till Kickan*, P.A Nordstedts & söners förlag, Stockholm, 1971

Frängsmyr, Tore, *Svensk idéhistoria – Bildning och vetenskap under tusen år del I 1000-1809*, Natur och kultur, Stockholm, 2004,

Hermerén, Göran, ”Burke, Edmund”, *Nationalencyklopedin*, Tredje bandet, Höganäs, 1990,

Hadenius, Stig, *Riksdagen – en svensk historia*, Arlöv, 1994, s. 80

Josephson, Ragnar, *Carl August Ehrensvärd*, Norstedt & söner, Stockholm, 1963

Linné, Carl von, red. John Kroon, *Carl Linnei skånska resa : på höga överhetens befallning förrättad år 1749 : med rön och anmärkningar uti ekonomien, naturalier, antikviteter, seder, levnadssätt : med tillhörige figurer*, (1751), Faksimilupplaga, Malmö, 1940,

Moen, Jan, *Bjärebygd – Båstad kommuns historia*, Borås, 1985,

Nordin, Svante, *Filosofins historia – det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, (1995) Studentlitteratur, Lund, 2003,

Linnerhielm, Jonas Carl, *Bref under resor i Sverige* (1797) Facsimileutgåva, Malmö, 1985

Linnerhielm, Jonas Carl, *Bref under nya resor i Sverige*, (1806) Facsimileutgåva, Malmö, 1985

Söderpalm, Kristina, ”Milstolparna och skjutsarna”, red. Heddelin, Bertil, *Vägar – dåtid, nutid, framtid*, Stockholm och Borlänge, 1991

Tidström, Anders, red. Wiebull, Martin, *Resa i Halland, Skåne och Blekinge*, E Malmströms boktryckeri, Lund, (1757) 1891

Torgny, Ove, ”Legendariska vägar över Hallandsås till Skåne”, red. Helmer Lång, *Skånska vägar och avvägar*, Wiken, 1992

Kristina, Kungl. Maj:ts Krögare och Gästgiveriordning, den 1 oktober 1647

